

Ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού καπιταλισμού

Ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού καπιταλισμού, με σημείο εκκίνησης το 1974, εκτυλίσσεται με καμπές, αντιθέσεις και πολύ αμφιλεγόμενη αποτελεσματικότητα.

Γιατί, όμως, αυτή η οριοθέτηση; Τα σχετικά ερωτήματα είναι πολλά. Πρόκειται, όντως, για φάση ιδιαίτερη και ενιαία; Αφορά το σύστημα ή κάποια επίτεδά του; Πρόκειται για νέα ή για πάγια μέθοδο προσαρμογής του καπιταλισμού; Τελεσφορεί ή αναπαράγονται ουσιαστικά οι ίδιες δομές; Ποιά είναι η σχέση της Αριστεράς μ' αυτή την πολιτική; κ.ο.κ.

Η απάντηση, νομίζουμε, πρέπει να αναζητηθεί κυρίως στα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου και πολύ λιγότερο στην τριβή με όρους και αφηρημένα θεωρητικά σχήματα. Πριν όμως ασχοληθούμε πιο συγκεκριμένα μ' αυτό το θέμα, θα πρέπει να μιλήσουμε σχετικά με τον όρο και το νόημά του.

Ο όρος

Τον εκσυγχρονισμό επικαλείται ως σημείο αναφοράς συνολικά το φάσμα των καθεστωτικών δυνάμεων, από το ΠΑΣΟΚ, τη ΝΔ και την ΠΟΛ.ΑΝ. ως την Αριστερά. Είναι επόμενο στον όρο να δίνονται διαφορετικά νοήματα (που η διαπραγμάτευσή τους απαιτεί ειδική μελέτη), καθώς η κάθε δύναμη προσπαθεί να προσαρμόσει τον εκσυγχρονισμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και να αναδείξει ως ηγεμονική τη δική της εκδοχή.

Ωστόσο, παρά τις διαφορές, ουσιαστικά, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συγκλίνουν και στο γενικό και στο συγκεκριμένο νόημα του εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας. Δηλαδή, σύμφωνα με την κλασική έννοια, εκσυγχρονισμός είναι η προσαρμογή μιας καθυστερημένης κοινωνίας στις δομές των προηγμένων. Η ελληνική κοινωνία - χωρίς να είναι χώρα καθυστερημένη, όπως την παρουσίαζαν κάποιες αναλύσεις του ΠΑΣΟΚ- έχει αναχρονιστικές δομές και λειτουργίες που οφείλει να τις υπερβεί για να ενταχθεί οργανικά στο χώρο των ανεπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών και, ειδικότερα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως, εξάλ-

λου, απαιτεί το περιβόητο Πρόγραμμα Σύγκλισης.

Παράλληλα, απ' όλους τους θιασώτες του ο εκσυγχρονισμός θεωρείται συνώνυμος με την πρόοδο (ιδιαίτερα στις πιο «αριστερές» εκδοχές του) και συλλαμβάνεται ως σφαιρική πολιτική ανασυγκρότησης και της βάσης και του εποικοδομήματος και όχι ως πολιτική των συνήθων τμηματικών βελτιώσεων.

Έχει προοδευτικό χαρακτήρα;

Η προβολή του προοδευτικού χαρακτήρα του εκσυγχρονισμού έχει και λογική και συγκινησιακή διάσταση. Δηλαδή, επικαλούνται και τις θέσεις του επιχειρώ-ντας να τον τεκμηριώσουν και να πείσουν, αλλά συχνά προβάλλεται αόριστα ως προοδευτική διαδικασία και έτσι έχει καταγραφεί στην καθημερινή συνείδηση. Έτσι, βέβαια, η αστική ιδεολογία και οι εκπρόσωποί της συγκαλύπτουν τον πραγματικό, ταξικό χαρακτήρα του εκσυγχρονισμού. Η πρόοδος, όμως, έχει ταξικό χαρακτήρα σε μια ταξική κοινωνία. Από την τεχνολογική πρόοδο κυρίως, ωφελείται η κυρίαρχη τάξη σε βάρος των άλλων, ενώ οι τελευταίες μπορεί να ωφελούνται σε ορισμένα δευτερεύοντα ζητήματα. Αν ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός, στην προκείμενη περίπτωση, ευοδωθεί, αυτό είναι πρόοδος για την αστική τάξη αλλά όχι για όλη την κοινωνία, αφού διαιωνίζεται ένα σύστημα άδικο και ανορθολογικό το οποίο, παρά τις όποιες επιτυχίες, σωρεύει δεινά στην ανθρωπότητα: κρίσεις, καταστροφή πλούτου, όπλα και πολέμους, λεηλασία της φύσης, ανεργία και φτώχεια, ανηθικότητα, απανθρωπία και πνευματική αλλοτρίωση.

Πέρα όμως απ' αυτή τη γενική - και καθοριστική - εκτίμηση του αστικού εκσυγχρονισμού και τα επιμέρους μέτρα αυτά καθαυτά είναι αρνητικά, ιδίως σε συνθήκες κρίσης, και μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν κάποια θετική επίδραση για τους εργαζόμενους. Για παράδειγμα, τα μέτρα εκδημοκρατισμού μετά το 1974 και το 1981 ήταν και κοινωνικά ωφέλιμα, αν και βασικά σκοπούσαν στη συναίνεση και την ενσωμάτωση. Όταν όμως ο εκσυγχρονισμός ταυτίζεται με εκτεταμένες απολύσεις, με αντεργατικούς νόμους, με βία, με ασυδοσία του κεφαλαίου, τότε δεν είναι μόνο γενικά, αλλά και στα επιμέρους αντιδραστικός.

Εξάλλου, ο εκσυγχρονισμός και η ανασυγκρότηση μιας καπιταλιστικής οικονομίας, όχι μόνο δεν συνεπάγεται τον εκσυγχρονισμό - εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος, αλλά μπορεί να συνυπάρχει και να ενισχύει αυταρχικά καθεστώτα, όπως συνέβη στη ναζιστική Γερμανία, στις νέες βιομηχανικές χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας και, ως ένα σημείο, κατά τη διάρκεια της ελληνικής χούντας.

Με την έννοια αυτή τα αριστερά κόμματα τα οποία πράγματι θέλουν να είναι αντίπαλοι του καπιταλισμού, δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιούν ως μεθοδολογικό και θεωρητικό όπλο τον εκσυγχρονισμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΠΑΣΟΚ ανάγει τον εκσυγχρονισμό σε δεσπόζουσα αντίληψη, εγκαταλείποντας και λεκτικά το σοσιαλισμό, όταν ολοκληρώνεται η ενσωμάτωσή του στο σύστημα (αν και διατηρούνται αριστερές λαϊκές εστίες στο εσωτερικό του και κυρίως στους οπαδούς

του). Το ίδιο συμβαίνει και με το Συνασπισμό, παρά την προέλευσή του από την κομμουνιστική αριστερά και την ορισμένη αντίσταση της αριστεράς του πτέρυγας.

Στο ΚΚΕ, ο όρος εκσυγχρονισμός δεν χρησιμοποιείται μεν, αλλά αναπαράγεται στο βασικό του περιεχόμενο με την ορολογία της «εθνικής ανάπτυξης», δηλαδή, μιας αποτελεσματικότερης διαχείρισης της καπιταλιστικής οικονομίας.

Ανασυγκρότηση του συστήματος

Η ιδιαιτερότητα και η σημασία, όπως είπαμε, του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού, τόσο για την κυρίαρχη τάξη όσο και για τις αριστερές δυνάμεις, έγκειται στο ότι αφορά το σύστημα ως σύνολο - και την οικονομία και την πολιτική και την ιδεολογία - χωρίς όμως και να αλλάζει ριζικά το χαρακτήρα του, όπως συνέβη με την μετεξέλιξη του ανταγωνιστικού καπιταλισμού σε μονοπωλιακό καπιταλισμό.

Τη λειτουργία του εκσυγχρονισμού γενικά σε επίπεδο συστήματος και όχι σε επιμέρους πλευρές του ουσιαστικά τη δέχονται όλοι: οι διαφωνίες αφορούν στη σχέση του εκσυγχρονισμού της πολιτικής με τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας.

Οι αντιλήψεις ρεφορμιστικής υφής απολυτοποιούν το ρόλο του εκσυγχρονισμού της πολιτικής. Οι σοφές πολιτικές επιλογές και ρυθμίσεις αρκούν, σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, για να λύσουν τα οικονομικά προβλήματα. Στις πρώτες τετραετίες του ΠΑΣΟΚ, για παράδειγμα, αποκαλούνταν κοινωνικοποίηση οι συμμετοχικές διαδικασίες (που τώρα έχουν ουσιαστικά εγκαταλειφθεί) με την προσδοκία ότι οι εργαζόμενοι θα παραιτούνταν από την πάλη, αφού οι επιχειρήσεις θα ήταν πλέον «δικές» τους, πράγμα που θα γεννούσε εμπιστοσύνη στους επιχειρηματίες, ώστε να υπάρξει ευνοϊκό επενδυτικό κλίμα και αναθέρμανση, επομένως, της οικονομίας.

Υπάρχει και η νεοσυντηρητική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η οικονομία εξυγιαίνεται αυθόρμητα, με τις δικές της δυνάμεις, αρκεί ο εκσυγχρονισμός της πολιτικής να την απαλλάξει από το στρεβλωτικό κρατικό παρεμβατισμό, τον οποίο όμως οι ίδιοι οι καπιταλιστές τον επικαλούνται όπου και όπως τους συμφέρει.

Στο χώρο της Αριστεράς εμφανίζεται ποικιλία απόψεων: η μηχανιστική θεώρηση του εκσυγχρονισμού ως προϊόντος των μονοπωλίων, η οποία όμως αγνοεί και τα αυτοτελή συμφέροντα των πολιτικών εκπροσώπων τους, η ρεφορμιστική αποθέωση των θεσμών από το Συνασπισμό ή και η αντίληψη ότι ο ρόλος του κράτους στον εκσυγχρονισμό υποβαθμίζεται προς όφελος της άμεσης επέμβασης του κεφαλαίου, ενώ το σωστό είναι ότι ο ρόλος του αλλάζει και γίνεται επιτελικότερος.

Ο εκσυγχρονισμός στην περίοδο πριν το 1974

Το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης του ελληνικού καπιταλισμού προωθεί τη δημιουργία αρκετά ισχυρού βιομηχανικού τομέα που σταδιακά παίρνει την πρωτο-

καθεδρία από τον πρωτογενή τομέα. Επενδύονται σε μεγάλη κλίμακα ξένα κεφάλαια, ιδίως σε επιχειρήσεις ενέργειας, κατεργασίας μετάλλων, ναυπηγεία. Γύρω απ' τον προωθημένο τομέα υφαίνεται ένα ευρύ δίκτυο μικρομεσαίων επιχειρήσεων, βιοτεχνιών και καταστημάτων. Η χαμηλή οργανική σύνθεση και η ανάγκη ανταγωνιστικότητας ωθούν στην εντατική εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης.

Η αθρόα μετακίνηση αγροτικού πληθυσμού στα αστικά κέντρα αυξάνει τον εφεδρικό στρατό εργασίας. Η αστική τάξη απολαμβάνει τεράστια προνόμια, ενώ και οι μικρομεσαίοι έχουν κάποια προνόμια, πράγμα που αποτελεί τη βάση της συμμαχίας τους με την αστική τάξη.

Σ' αυτή την οικονομικοκοινωνική πραγματικότητα, αλλά και με τη δεδομένη τραυματική εμπειρία του εμφυλίου πολέμου, χιτίζεται το μετεμφυλιοπολεμικό αυταρχικό κράτος. Κύρια μέθοδος διακυβέρνησης, επιδιώκει η οποία στοχεύει να εξασφαλίσει την υποταγή της εργατικής τάξης, είναι ο αυταρχισμός σε συνδυασμό μ' ένα ευρύ και βαθύ δίκτυο πελατειακών σχέσεων που εκτείνονται από τον καπιταλιστή ως το φτωχό εργάτη και αγρότη, με την αρωγή και της ελληνοχριστιανικής και αντικομμουνιστικής ιδεολογίας. Ο αυταρχισμός αυτός είναι θεσμοθετημένος (διακρίσεις πολιτών με κριτήριο το πολιτικό φρόνημα) αλλά και άτυπος (παράκρτος, κλίμα φοβίας). Κράτος δικαίου και πρόνοιας - με τη δυτικοευρωπαϊκή έννοια - ουσιαστικά δεν υπάρχει. Ο σκληρός πυρήνας της εξουσίας (παλάτι, στρατός, μυστικές υπηρεσίες) έχει τόσο ταυτιστεί με τη μονοπωλιακή αυταρχική άσκηση της εξουσίας, ώστε φρίττει ακόμα και στην ιδέα μιας κυβερνητικής εναλλαγής από τους μετριοπαθείς αστούς της Ένωσης Κέντρου. Αυτή η αγκύλωση, αλλά και ο φόβος μιας αναπτυσσόμενης λαϊκής δυναμικής οδηγεί στο Απριλιανό πραξικόπημα.

Το μετεμφυλιακό αυτό μοντέλο ανάπτυξης και πειθάρχησης της οικονομίας και της κοινωνίας παρουσιάζει αξιόλογους και ανοδικούς ρυθμούς, βαθμιαία όμως εξαντλεί τα περιθώριά του. Αυτό οφείλεται τόσο σε εξωγενείς όσο και σε ενδογενείς αιτίες: πετρελαϊκές κρίσεις του '73 και '78, εντονότερη διεθνοποίηση και ανταγωνισμός, ύφεση στην Ευρώπη και μείωση επενδύσεων, άνοιγμα εσωτερικής αγοράς (ιδίως λόγω της ένταξης στην ΕΟΚ), χαμηλή οργανική σύνθεση και μικρό μέγεθος του κυρίως όγκου των επιχειρήσεων, ασυδοσία του μεγάλου αλλά και του μικρού κεφαλαίου, περιορισμός εμβασμάτων από τη ναυτιλία και τους μετανάστες, ελλείμματα του κράτους λόγω σπατάλης αλλά και μείωσης των εσόδων. Σ' αυτούς τους παράγοντες πρέπει να προσθέσουμε κι εκείνους που αφορούν στο εποικοδόμημα, όπως η διατάραξη των κοινωνικών συμμαχιών, οι απαιτήσεις για διατήρηση προνομίων ή για καλύτερη ζωή και, κυρίως η ανάγκη για ριζοσπαστικοποίηση των θεσμών και της ιδεολογίας, ώστε να εξασφαλισθεί η συναίνεση ή η υποταγή των εργαζομένων και της νεολαίας.

Είναι εμφανής, λοιπόν, η ανάγκη δομικών αλλαγών και στην οικονομία και στο ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο.

Ο εκσυγχρονισμός στην περίοδο μετά το 1974

Έτσι, στο οικονομικό επίπεδο γίνεται εμφανής η ανάγκη να ανασυγκροτηθεί και να εκσυγχρονισθεί στα νέα πλαίσια η διεθνής και εγχώρια οικονομία. Κεντρικοί στόχοι είναι: η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας - καθώς μάλιστα τα δασμολογικά τείχη καταρρέουν - η αναδιάρθρωση των κλάδων, η σταδιακή συρρίκνωση της βαριάς βιομηχανίας, η επιλεκτική ενίσχυση ορισμένων κλάδων της ελαφράς βιομηχανίας με χαμηλή οργανική σύνθεση, του τριτογενούς τομέα (ιδίως τραπεζών-τουρισμού), η εναπόθεση της ανάπτυξης στον ιδιωτικό τομέα με ένταση των τυπικών και άτυπων προνομίων, η βαθμιαία ιδιωτικοποίηση και ο περιορισμός της κρατικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, η στροφή σε μεγάλα έργα (ιδίως με τα ΕΟΚικά πακέτα), η διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα της τιμής της εργατικής δύναμης, η ενίσχυση του αναδιανεμητικού ρόλου του κράτους με αύξηση των φορολογικών τελών από τους μισθωτούς αλλά, σ' ένα βαθμό, και από τα μεσαία στρώματα.

Βέβαια, αυτοί οι στόχοι, που εδώ καταγράφονται σχηματικά, δεν προωθούνται ευθύγραμμα, χωρίς αντιφάσεις και τελεσφόρα. Υπάρχουν, για παράδειγμα, περίοδοι - ιδίως προεκλογικά ή για μικρό διάστημα και μετεκλογικά, όπως στην αρχή της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, το 1981 - που δίνονται κάποιες μισθολογικές ανάσες στους μισθωτούς. Ή ακόμα, υπάρχουν περιπτώσεις εντονότερης κρατικής «επιχειρηματικής» δραστηριότητας, όπως οι εθνικοποιήσεις στην περίοδο των κυβερνήσεων Καραμανλή μετά το 1974 ή η δημιουργία του ΟΑΕ (Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων) από το ΠΑΣΟΚ. Πρόκειται όμως για ρυθμίσεις εξυγίανσης, σαφώς φιλικές προς το κεφάλαιο - καθώς την εξυγίανση την επωμίζονται οι εργαζόμενοι - ενώ οι ενδιαφέρουσες και υγιείς επιχειρήσεις παραδίδονται με εξευτελιστικούς όρους στο κεφάλαιο.

Πάντως, παρά τις διαφοροποιήσεις ή την παρείσφρηση κάποιων στοιχείων κενύσιανισμού - ασταθούς και περιστασιακού - η συνισταμένη των εξελίξεων ωθείται προς ένα ηπιότερο ή αγριότερο νεοφιλελευθερισμό, με αναδιάρθρωση κλάδων (άρα καταστροφή κεφαλαίου μεγάλου και - σε μεγάλο βαθμό - μικρού), ένταση της δραστηριότητας του ξένου και εγχώριου κεφαλαίου, περιορισμό των εισοδημάτων των άλλων τάξεων, ιδίως των εργαζομένων και συνταξιούχων, ανάληψη από το κράτος επιτελικού ρόλου στην εξυγίανση με ισχυρή και καθοριστική την παρέμβαση των κοινοτικών οργάνων.

Είναι προφανές ότι αυτή η πορεία απαιτεί συναίνεση ή, έστω, υποταγή. Με δεδομένη την προνομιακή μεταχείριση του μεγάλου κεφαλαίου, είναι αναπόφευκτο να πληγούν, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, τα μικρομεσαία στρώματα του χωριού και της πόλης αλλά και τα ασθενέστερα τμήματα της αστικής τάξης. Περισσότερο, βέβαια, πλήττεται η εργατική τάξη που βιώνει τη σχετική ή και την απόλυτη επιδείνωση της θέσης της (αύξηση ανέργων, κ.λπ.).

Από την άλλη μεριά το σύστημα είναι αντιμέτωπο με τη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών και αργότερα με μία ευρύτερη αποστροφή προς την καθεστωτική πολιτική, φαινόμενα που προκαλούν κρίση αντιπροσώπευσης.

Σε μια περίοδο, λοιπόν, όπου η παραδοσιακή συμμαχία της άρχουσας τάξης με τα μεσαία στρώματα, καθώς και η συναίνεση άλλων στρωμάτων κλονίζεται με πιθανότητες ανεξέλεγκτων εκρήξεων, ενώ ταυτόχρονα ο μετεμφυλιοπολεμικός αυταρχισμός γίνεται αναχρονιστικός, το κράτος - και γενικότερα το πολιτικό σύστημα - αναλαμβάνει, με την εντονότερη πλέον παρέμβαση των αστών και του ξένου παράγοντα, ενεργότερο ρόλο στην ενσωμάτωση και καθυστάθιση των μαζών.

Το κράτος, διατηρώντας ή και εντείνοντας τον αυταρχισμό και το συγκεντρωτισμό του, θεσπίζει ένα *sui-generis* κράτος δικαίου και νησιίδες «κράτους πρόνοιας», ενώ επιχειρείται εκσυγχρονισμός- εξωραϊσμός της διοίκησης και του πελατειακού συστήματος αλλά και μια επιφανειακή αποκέντρωση. Το κομματικό σύστημα ανασυγκροτείται - διαδικασία που συνεχίζεται -, τα συνδικάτα αναμορφώνονται, η κυρίαρχη ιδεολογία ανανεώνεται με νέα θέματα.

Μετά το 1974, λοιπόν, θεσπίζεται νέο σύνταγμα που κατοχυρώνει βασικά δικαιώματα, καταργεί τις αυταρχικές διακρίσεις, το θεσμό της μοναρχίας, αναγνωρίζει-νομιμοποιεί το ΚΚΕ και τα μικρότερα κόμματα της Αριστεράς. Παράλληλα, η λογική του ισχυρού κράτους επιβιώνει με τις υπερεξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας, που και με την αναθεώρηση του '85 μεταβιβάζονται τυπικά στη βουλή, ουσιαστικά όμως στην κυβέρνηση και στον πρωθυπουργό. Η βουλή υποβαθμίζεται περαιτέρω με ενδεικτική την ανάληψη συστηματικού νομοθετικού έργου από την κυβέρνηση. Ενισχύονται αριθμητικά, οργανωτικά, υλικά οι κατασταλτικοί μηχανισμοί, εξοπλίζεται με εξουσίες η Δικαιοσύνη, παράλληλα με την ασφυκτική της εξάρτηση από την εκτελεστική εξουσία. Κορύφωση του συγκεντρωτισμού αποτελεί ο παροπλισμός σχεδόν ακόμη και του υπουργικού συμβουλίου και η συγκέντρωση της εξουσίας στον πρωθυπουργό και το πολιτικό του γραφείο και γενικότερα στο περιβάλλον του.

Η προσπάθεια οικοδόμησης «κράτους πρόνοιας» σε συνθήκες ανασυγκρότησης και κρίσης αποφέρει γλίσχρα αποτελέσματα· είναι όμως πολλαπλάσια, ιδίως από το ΠΑΣΟΚ, η ιδεολογική κατηλεία. Αποσπασματικά, δειλά ή και αναιρούμενα μέτρα είναι η ουσία της υπόθεσης· κάποιες περιστασιακές αυξήσεις - ενώ ο πιο ουσιαστικός θεσμός, η ΑΤΑ, εγκαταλείπεται· μέτρα για το θεαθήναι, όπως ο κοινωνικός τουρισμός ή τα εισιτήρια για θέατρα ή και κέντρα διασκέδασης (!)· κάποιες διαδικασίες συμμετοχής που ουσιαστικά εγκαταλείφθηκαν· ο εκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου· η υποκατάσταση του κομματάρχη από τις κομματικές οργανώσεις και το βουλευτή στη διεκπεραίωση του ρουσφετιού και της «χάρες». Όλα αυτά είναι που δίνουν την απατηλή εικόνα της «πρόνοιας» του σύγχρονου ελληνικού αστικού κράτους.

Το κομματικό σύστημα υφίσταται σοβαρές αλλαγές, προσαρμοζόμενο στις νέες συνθήκες. Η Ένωση Κέντρου μεταδικτατορικά δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στην απορρόφηση των επίφοβων κοινωνικών εντάσεων. Υπάρχει ανάγκη για ένα νέου τύπου κεντρώο κόμμα. Το ρόλο αυτό τελικά τον αναλαμβάνει το ΠΑΣΟΚ με την προϊούσα ενσωμάτωση στο σύστημα - εξέλιξη όχι υποχρεωτικά αναπόφευκτη. Η Δεξιά μετατρέπεται σε σύγχρονο δυτικοευρωπαϊκού τύπου συντηρητικό κόμμα,

ενώ η εμφάνιση της Πολιτικής Άνοιξης, διαδραματίζει έναν ενδιάμεσο ισορροπητικό ρόλο. Η Αριστερά περιορίζεται - με το σφετερισμό ορισμένων ιδεών της από το ΠΑΣΟΚ, αλλά κυρίως από δικά της λάθη, ή σωστότερα, από το ρεφορμισμό και τον κυβερνητισμό της και από την απουσία σύγχρονης επαναστατικής εναλλακτικής πρότασης - σε οριακό επίπεδο και μετά το 1989 φθίνει, ενώ εμφανής είναι η επιδίωξη δυνάμεων του συστήματος να ενισχύσουν το Συνασπισμό σ' ένα ρόλο παράλληλο με αυτόν της Πολιτικής Άνοιξης για την απορρόφηση εντάσεων απ' τα πιο αριστεροποιημένα στρώματα. Παράλληλα, το κομματικό σύστημα όπως δομείται, είναι οριοθετημένο ή και απορροφά τις μη ανεκτές αντιδράσεις από την άκρα δεξιά (που έκανε όμως μια όχι ευκαταφρόνητη εμφάνιση το 1977) και από τη ριζοσπαστική Αριστερά. Η τελευταία, παρά τον πρωτοποριακό ρόλο που εκ των πραγμάτων καλείται να αναλάβει -λόγω της ούτως ή άλλως ενσωμάτωσης της «επίσημης» Αριστεράς- περιορίζεται, προς το παρόν, σε ρόλο περιθωριακό όχι μόνον εξαιτίας των προστατευτικών ιδεολογικοπολιτικών ασπίδων του συστήματος, αλλά και λόγω του διάχυτου στις διάφορες ομάδες και προσωπικότητες δογματισμού, μεσσιανισμού και εσωστρέφειας.

Σοβαρές αλλαγές πραγματοποιούνται και στα συνδικάτα, με άξονα τη γραφειοκρατικοποίηση και την προώδη αποψίλωσή τους από τους εργαζόμενους.

Στα συνδικάτα, ενώ προδικτατορικά κυριαρχεί το ταξικό στοιχείο, μετά το 1974 κυριαρχεί το ρεφορμιστικό του ΠΑΣΟΚ, με ισχυρή παρουσία και της συντηρητικής παράταξης. Οι φιλοκυβερνητικοί συνδικαλιστές μετατρέπονται συστηματικά πλέον (με εξαιρέσεις ασφαλώς) σε βραχίονα στήριξης της κυβέρνησης ή υπονόμευσης της αντίπαλης κυβέρνησης, έστω και αν αυτή εφαρμόζει την ίδια πολιτική με το κόμμα τους. Ο συνδικαλισμός στη βιομηχανία φθίνει, ενώ το κέντρο βάρους του συγκεντρώνεται στις υπηρεσίες που εκεί κυρίως ενδημεί ο κυβερνητικός συνδικαλισμός.

Οι πιο δυναμικές κινητοποιήσεις είναι οι αυθόρμητες, σε περιόδους μεγάλης όξυνσης των προβλημάτων· σ' αυτές υπερφαλαγγίζονται συχνά οι επίσημες συνδικαλιστικές ηγεσίες στο χώρο των εργαζομένων, των μεσαίων στρωμάτων ή ακόμα και της νεολαίας και των συνταξιούχων.

Αυτός ακριβώς ο φόβος της ριζοσπαστικοποίησης οδηγεί, παράλληλα με το σχετικό εκδημοκρατισμό, και σε αυταρχικά μέτρα και νόμους (άρθρο 4, νόμος για το προσωπικό ασφαλείας), αλλά και σε άγρια βία απέναντι σε απεργίες και κινητοποιήσεις.

Η ρευστότητα της φάσης μετά το 1974 προφανώς απαιτεί, παράλληλα με το συγκεντρωτισμό και την καταστολή, ένταση της ιδεολογικής λειτουργίας του κράτους και του συστήματος. Ο παραδοσιακός αντικομμουνισμός, το ελληνοχριστιανικό ιδεολόγημα, η αφηρημένη αναφορά στη δημοκρατία ατονούν. Νέα ιδεολογήματα, αντίστοιχα με τον εκσυγχρονισμό των κομμάτων εμφανίζονται: ο «σοσιαλισμός», με προωθημένο μάλιστα θεματολόγιο από το ΠΑΣΟΚ στην αρχή, ο φιλελευθερισμός από τη ΝΔ με τους διάφορους προσδιορισμούς του αργότερα. Κοινή συνισταμένη, εντέλει, όλων των καθεστωτικών κομμάτων είναι ο εκσυγχρονισμός και κά-

ποια (τελευταία) σκιρτήματα εθνικισμού.

Στην ιδεολογική λειτουργία καθοριστικός αναδεικνύεται ο ρόλος των ΜΜΕ· και για την προβολή των κομματικών θέσεων και της προπαγάνδας αλλά και ευρύτερα των ιδεών και των αξιών του συστήματος, και για την ουδετεροποίηση και ιδιώτευση των μαζών η οποία είναι αναγκαία -μαζί βέβαια με την ενεργητική συνείδηση-, ιδιαίτερα στην παρούσα φάση της αντικειμενικής όξυνσης των αντιθέσεων.

Συμπερασματικά, ο εκσυγχρονισμός με την όποια κατεύθυνση, μορφή και αποτελέσματα, είναι ανέκκλητα και θα μείνει η κυρίαρχη επιλογή της άρχουσας τάξης. Μπροστά σε αναμενόμενες και υπαρκτές κοινωνικές εκρήξεις, η Αριστερά δεν πρέπει ανιστόρητα να προβάλλει ως εναλλακτική λύση μια ικανότερη, «εθνική», «λαϊκή» ή «προοδευτική» διαχείριση του συστήματος ή να αποβλέπει στο ρόλο του καταλύτη για το ΠΑΣΟΚ, όπως σε προϋπάρχοντα ή μελλοντικά κυβερνητικά σχήματα. Οφείλει, μέσα από το γόνιμο και αδογμάτιστο διάλογο των αντικαπιταλιστικών δυνάμεων, να επεξεργαστεί μια τεκμηριωμένη και πειστική πρόταση υπέρβασης του καπιταλισμού και σταδιακά να αρθρώσει το απαιτούμενο κοινωνικό και πολιτικό μέτωπο δυνάμεων. Αυτή η προοπτική δεν φαίνεται κοντινή, είναι όμως εξαιρετικά αναγκαία.

Βιβλιογραφία

- Συλλογικό, *Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, Εξάντας, 1986.
- Γ. Μηλιού, «"Εκσυγχρονισμός" ή (και) οικονομική ανάπτυξη», *Θέσεις*, τ.1.
- Ν. Αλιβιζάτου, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, Θεμέλιο, 1986.
- Γ. Καραμπελιά, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, Εξάντας, 1989.
- Magnus Blomstroöm and Björn Hettne, *Development theory in transition*, Zed Books, 1984.
- Ν. Μουζέλη, *Νεοελληνική κοινωνία, Όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, 1978.
- Συλλογικό, *Η Ελλάδα σε κρίση*, Ροές, 1987.
- Κ. Μποτόπουλου, *Σοσιαλιστές και Εξουσία*, Πόλις, 1994.
- Δ. Χαρολάμπη, *Στρατός και πολιτική εξουσία*, Εξάντας, 1995.
- Χρ. Βερναρδάκη - Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, 1991.
- Γ. Βούλγαρη, *Φιλελευθερισμός, συντηρητισμός, κοινωνικό κράτος, 1973-1990*, Θεμέλιο, 1994.
- Στ. Μπαμπινάση, *Ιδιομορφίες της ανάπτυξης στη Νότια Ευρώπη*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1985.